

Holl András

NYÍLT HOZZÁFÉRÉS – ELŐNYÖK, LEHETŐSÉGEK, FELADATOK, VESZÉLYEK

***Open Access* – Advantages, Possibilities, Challenges, Caveats**

Open Access has a considerable influence on the operation of academic libraries. Development of technology and the resulting paradigm change opens up new possibilities and at the same time, erodes traditional ways of operation.

Keywords: Open Access

A nyílt hozzáférés (angolul *Open Access*) – és a háttérben álló technológiai változás, az infokommunikációs forradalom – alapjaiban változtatja meg a könyvtárak helyzetét. Az interneten szabadon, vagy kereskedelmi alapon hozzáférhető tartalmak és az általánosan használt keresőmotorok azt az illúziót keltik, hogy a könyvtárakra nincs szükség már a jövőben. Az illúzió könnyen valósággá válhat, ha a könyvtárak nem alkalmazkodnak az új helyzethez. Meg kell találniuk helyüket a változó világban, és a potenciális vagy régi olvasóikat meg kell győzzék arról, hogy segítségükre tudnak lenni. Ebben a cikkben a tudományos szakkönyvtárakra összpontosítunk, amelyek működési területéhez a nyílt hozzáférés a legközelebb áll – de egyes megállapításaink szélesebb körben is érvényesek lehetnek. Fontos leszögeznünk, hogy a nyílt hozzáférésnek mind az arany (kiadói), mind a zöld (repozitórium) formája releváns, és a könyvtáraknak mindkét esetben vannak tennivalói és lehetőségei.

TÁJÉKOZTATÁS, OLVASÓSZOLGÁLAT

A könyvtárak hagyományos feladatai közé tartozik az olvasók szakirodalmi tájékoztatása, valamint az állományban nem lévő művek könyvtárközi kölcsönzéssel való beszerzése. Ezeknek természetes kiterjesztése az a tevékenység, hogy az olvasók számára a tájékoztató könyvtárosok felkutatassák a keresett művek esetlegesen szabadon hozzáférhető digitális kópiáit.

Fel kell ismerjünk, hogy önmagában nem elég, ha egy mű az internet valamelyik zugában szabadon elérhető – az olvasó nem feltétlenül találja meg azt. A webkorszak növelte az olvasók önállóságát, ugyanakkor illúzió, hogy a technika tökéletes támogatást adjon, különösen, mivel az általános webes keresők nem a kutatókra optimalizáltak, és kereskedelmi érdekek mentén működnek. A speciális, tudományos tartalmakra optima-

lizált keresőszolgáltatások bonyolultak, és számos létezik belőlük, az olvasóval való megismertetésük, használatuk támogatása könyvtárosi feladat. Bár a közelmúltban felbukkantak olyan technológiák – az oaDOI-ra és az Unpaywall-ra¹ gondolok –, amelyek lényegesen előremozdíthatják a nyílt hozzáférésű anyagok láthatóságát, a könyvtárosok támogató tevékenységére továbbra is szükség van. A könyvtárosok lelkesedése, a nyílt hozzáférést támogató szemlélete nem elegendő ilyen irányú képzés vagy önképzés nélkül. A könyvtárosoknak is ismerniük kell a nagy, a helyi, valamint a szakterületi keresőket, a rendelkezésre álló szoftvereszközöket, valamint a nyílt hozzáférés szakirodalmát és alapvető információforrásait.

A tájékoztató könyvtárosok felvállalhatják a feladatot, hogy linkgyűjteményeket szerkesszenek a weben szabadon olvasható folyóiratok vagy könyvek elérhetőségeiről, a legjobban használható keresőkről, a gazdagabb repozitóriumokról. Amennyiben egyablakos keresőt üzemeltetnek (*discovery service*), gondoskodhatnak arról, hogy ez legalább a saját repozitóriumukra rálásson, esetleg további nyílt hozzáférésű forrásokat is használjon. Az egyablakos keresőkről ajánlható háttéranyag az University of California Libraries Bibliographic Services Task Force jelentése² és J. Vaughan tanulmánya.³ Ugyanakkor előfordul, hogy az üzleti alapon működő multinacionális vagy helyi kiadók által kínált tartalomhoz hozzáféréssel rendelkező könyvtárak elsősorban ezeket a forrásokat ajánlják az olvasóiknak – gyakorta a kiadók által előzékenyen a rendelkezésükre bocsátott promóciós eszközökre támaszkodva.

A legrosszabb helyzetben a se nem szegény, se nem gazdag országok vannak. A harmadik világ országai közül azok, ahol tudományos kutatás folyik – mint például India vagy a dél-amerikai országok –, nagy hangsúlyt helyeznek a nyílt hozzáférés támogatására, mivel a drága szakirodalmi adatbázisok előfizetésére gyakorta nincs lehetőségük. Jelentős az *Open Access* folyóiratkiadás, a repozitóriumait regionális hálózatba szervezik (mint a *La Referencia* Latin-Amerikában).⁴ A fejlett országokban, úgy gondolnánk, kevésbé van szükség a nyílt hozzáférésre, hiszen meg tudják fizetni a hozzáférést – de paradox módon mégis ezek támogatják a legtudatosabban az Open Access-t. A köztes helyzetben lévő országokban a nehezen kigazdálkodott előfizetések elvonják az erőforrásokat az alternatív megoldások finanszírozásától, a könyvtárosoknak pedig gyakorta a nagy kiadók reklámanyagokkal vonzóvá tett tájékoztatói mellett már nem jut idejük a nyílt hozzáférés terén képezni magukat.

¹ Singh Chawla: *Unpaywall*.

² Bibliographic Services Task Force: *Rethinking*, 1.

³ Vaughan: *Investigations*.

⁴ Vázquez Tapia: *Federated*.

A nyílt hozzáférés fontos a kutatást végzőknek, mint a kutatás hatásfokát növelő tényező; a könyvtáraknak, mint a szakirodalomhoz való hozzáférés költségeinek kordában tartására, sőt, csökkentésére szolgáló eszköz. A hagyományos tudományos kommunikáció hatalmas tehetetlenséggel rendelkezik, és az üzleti kiadók csak lassan, és saját érdekeik mentén változtatnak. A nyílt hozzáférés népszerűsítése leginkább a szakkönyvtárak munkatársaira váró feladat.

A nyílt hozzáférés egyfelől az elérhető források bővülését jelenti, másfelől az előfizetési díjak hosszú távon való mérséklődésének esélyét csillantja fel. A könyvtáraknak hasonlóképpen kell cselekedniük, mint az egyablakos keresők készítőinek, kereskedelmi alapon működő aggregátoroknak: kínálatukba be kell emelniük a szabadon hozzáférhető tartalmakat. Az olvasó számára a tartalom forrása lényegtelen – az a fontos, hogy megtalálja, elolvashassa, amit keres, a lehető legkevesebb energia ráfordításával. A könyvtáraknak az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket kell tenniük, hogy meggyőzzék az olvasókat, érdemes hozzájuk fordulniuk az általánosan használt keresőművek helyett. Kulcskérdés a specializált keresők előnyének bemutatása, használatuk oktatása.

REPOZITÓRIUMOK MŰKÖDTETÉSE

Az elmúlt évtizedben került a tudományos szakkönyvtárak feladatai közé a repozitóriumok működtetése – ez is a hagyományos könyvtári tevékenység logikus folytatása digitális környezetben. Az intézményi repozitóriumok múltja már lehetőséget ad arra is, hogy mérleget készítsünk.

Előljáróban le kell szögezzük, hogy a repozitóriumnak az OAI-PMH protokollal kompatibilis digitális könyvtári gyűjteményeket tekintjük.⁵ A „könyvtári” jelző hangsúlyos: fontos attribútuma ezeknek a szolgáltatásoknak a nyilvánosság és a hosszútávú megőrzés.

Az intézményi repozitóriumok elterjedtek (mind a ROAR, mind az OpenDOAR nagyjából háromezret tart nyilván), és nagy mennyiségű dokumentumot tartalmaznak (a magyarországi repozitóriumokat aggregáló MTA KIK – MTA SZTAKI közös kereső összesen majd negyedmillió tételt mutat). Vajon a használatukkal is meg lehetünk elégedve? Megfelelő láthatóságot biztosítanak a tárolt anyagoknak? A hosszú távú archiválás kérdését még nem lehet tapasztalatok alapján elemezni, erre a bő évtized még nem elegendő, bár esettanulmányokat készíthetünk már. Nemzetközi és magyarországi minősítési rendszerek segítik a repozitóriumokat működtető intézményeket. Érdemes a repozitóriumokat legalább a magyar minőségbiztosítási követelményeknek megfeleltetni – a

⁵ Holl: *REAL*.

nemzetközi rendszerekben való minősítés sokkal nagyobb erőfeszítést kíván. Sajnos, előfordult már az elmúlt években, hogy digitális gyűjtemények tűntek el az éterből.

A repozitóriumok használható megoldást adnak az intézményi tudástár megvalósítására, a kereskedelmi forgalomba nem kerülő anyagok (pl. disszertációk) közreadására, a helyi kiadványok hosszú távú megőrzésére, azonban a szakcikknek globális láthatóságához való hozzájárulásuk csekély.⁶

A repozitóriumok előrelépést jelentenek a digitális formájú irodalom automatikus mozgatása tekintetében is. Az informatika könyvtári elterjedéséhez köthető remények egyike az volt, hogy a bibliográfiai adatokat, esetleg a teljes digitális műveket könnyedén lehet majd informatikai rendszerek – katalógusok, bibliográfiák, repozitóriumok – között cserélni, duplikálni (továbbra is szükség van redundanciára, az anyagok több helyen való tárolására). A digitális információk másolása kétségkívül sokkal könnyebb és olcsóbb, mint a papíron rögzített információké. Sajnos, korántsem egyszerű azonban nagy tömegű dokumentum vagy bibliográfiai rekord adatbázisok közötti áramlását automatizálni. Ami egyedi esetben, némi kézi munkával könnyen megoldható (egy bibliográfiai rekord importálása egy másik adatbázisból, egy PDF dokumentum áttöltése egy másik repozitóriumba), az nagy tömegben nem triviális. Az OAI-PMH illetve a SWORD protokollok megkönnyítik az aggregálást és az anyagok archívumok közötti mozgatását. Az előrelépés azonban még nem feltétlenül megoldás – többnyire még nem jutnak el emberi beavatkozás nélkül a fájlok egyik archívumból a másikba. Nem minden adatbázis szolgálja ki ezeket a célokat: a szoftverek nem feltétlenül támogatják a szabványos megoldásokat, és ha támogatják, a szoftverek által nem kötötten kezelt részleteket – mint egy mező kitöltése – a felhasználási séma hiánya vagy különbözősége nehezíti meg az adatmozgatást.

Az intézményi repozitóriumot tervezőknek ajánlhatjuk, hogy elterjedt szabad szoftverrel működő szolgáltatást tervezzenek (Magyarországon a DSpace és az EPrints a leggyakrabban alkalmazott platform). Ez a választás teszi lehetővé a leggyorsabb integrációt más szolgáltatásokkal.

Az intézményi repozitóriumoknak integrálódniuk kell a fenntartó könyvtárba – a könyvtár, memóriaintézményként és publikációkkal foglalkozó szervezetként a természetes hely az intézményi repozitórium számára. A digitális dokumentumok nyilvántartását, megőrzését, használatuk nyomon követését épp úgy meg kell szervezni, mint a nyomtatottakét.

⁶Holl: *Újragondolt*.

Ehhez szükség van megfelelő költségvetésre, a feladattal foglalkozó személyzetre.

A repozitórium működtetési feladatai közül kiemelem a gyarapítás kérdését. A klasszikus repozitóriumok általában lehetőséget adnak a kutatók számára cikkeik feltöltésére. A kutatókat viszont tájékoztatni, ösztönözni kell, és létfontosságú intézményi szinten szabályozni a feltöltést. A repozitóriumnak illeszkednie kell az intézményi tudományos kommunikációs stratégiába. Amennyiben az intézmény belső felhasználásra szolgáló tudástárát épít, a feltöltésre kell kötelezni a kutatókat. Amennyiben az intézményi publikációk láthatóságának növelése a cél, a nyílt hozzáférést is elő kell írni.

Hosszú távú megőrzéshez előre kell gondolkodni. Érdemes kevés fájlformátumot használni, mégpedig szabványosakat, általánosan elterjedteket és ingyenes eszközökkel is elkészíthetőket és olvashatókat. Az MTA KIK esetében a PDF/A formátumot, digitalizált dokumentumoknál kétrétegű PDF-et alkalmazunk.

A repozitóriumok lehetőséget adnak a dokumentumok digitális formában történő kezelésére (az amúgy a nyomtatott formában állományukban lévő művek digitálisan tárolt változatából például könnyebb olvasói reprodukciós igényeket kielégíteni), és növelhetik az intézményi kutatók műveinek láthatóságát. Az intézményi repozitóriumok biztosíthatnak háttérrel a kutatásmenedzselési rendszereknek (Current Research Information Systems, CRIS).

Mást jelent a repozitórium a könyvtárosnak és mást az olvasónak, kutatónak. Munkaköri köteletségként a könyvtárosok megtanulják az újabb informatikai rendszer használatát, az olvasótól nem lehet, a kutatótól nem valószínű ezt elvárni. A szakirodalmi kutatás esetében az OPAC (nyilvános weben elérhető katalógus), egyablakos kereső, Web of Science, Scopus; pályázatok beadásához szükséges informatikai rendszerek, kutatói teljesítmény, pályázatok nyilvántartása esetében a CRIS rendszerek – sorolhatnánk tovább a kutatói feladatokat és az elvégzésükhöz szükséges informatikai rendszereket. Ha minden feladat különböző, egymástól eltérő logikával, kezelőfelülettel rendelkező szoftvert igényel, a kutató joggal zsörtölődhet. Legalább a különböző rendszerek páronkénti összekötését meg kell kísérelni. Az MTA KIK rendszerei esetében a kutatók feltöltik tudományos közleményeik bibliográfiai adatait a Magyar Tudományos Művek Tárába (egy CRIS-funkciót ellátó publikációs adatbázis), és ugyanabban a munkamenetben a közlemény teljes szövege anyagát feltölthetik egy repozitóriumba (például a KIK REAL-jába). A könyvtáros az OPAC adatait töltheti át a REAL-ba, csak a fájl kell

betallóznia. Az MTMT képes bibliográfiai listák pályázati információs rendszerek számára való átadására.

BEKAPCSOLÓDÁS A TUDOMÁNYOS KIADÓI TEVÉKENYSÉGEKBE

Az intézményi kiadás biztosíthatja az ingyenes publikálás lehetőségét a nyílt hozzáférés keretei között. Ez különösen fontos a nem angol nyelvű országokban, a humántudományok területén, ahol a nemzeti nyelven való publikálás elterjedt.

A technológiai lehetőségek leszállították a könyv- és folyóiratkiadás küszöbét, de ez nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség kiadói szakismeretekre. Természetesen a kutatók is jártasságot szerezhetnek a szükséges ismeretek egy részében, azonban támogatásra is szükségük lesz. A helyi, intézményi kiadók sokszor a könyvtárakkal összefonódnak (mint pl. az University College London esetében).⁷ Magyarországon több egyetemi és tudományos szakkönyvtár vesz részt a folyóirat és könyvkiadásban. A hagyományos kiadványkészítési ismereteken túl – amit a könyvtárosoknak is meg kell tanulniuk – a kiadványok láthatóságának növelése az a hozzáadott érték, amit nyújtani tudnak. Ide tartozik a folyóiratok és archívumok regisztrálása az aggregátoroknál, a DOI azonosítók biztosítása, a szerzői azonosító (ORCID)⁸ terjesztése vagy a már korábban említett hosszú távú archiválási feladatok. A tevékenység legfelső szintje egy integrált intézményi tudástár megszervezése, amely egyesíti a repozitóriumot, a CRIS funkciókat (kutatói adatbázis, intézményi laboratóriumok és nagyműszerek adatbázisa, pályázati adatbázis és publikációs adatbázis), és mindezekhez egy jól kezelhető tájékoztató felületet biztosít. Ezen a téren jó példa a Debreceni Egyetem iDEa Tudóstér.⁹

Az MTA KIK Open Journal Systems platformot biztosít tudományos folyóiratok kiadói számára.¹⁰ Az OJS használatán túl a könyvtár gondoskodik DOI azonosítóról (többnyire a CrossRef keretében), biztosítja a nemzeti tudományos bibliográfiába (MTMT) való bekerülést és a repozitóriumi archiválást.

A lehetőség itt is a láthatóság növelése és publikálás elfogadható áron. Az új technológiák alkalmazásával közelíteni lehet a hagyományos kiadványállalatok által nyújtott láthatósági szinthez.

⁷ Ayris: *UCL*, 11.

⁸ Holl: *ORCID*, 346.

⁹ Karácsony: *An iDEa*.

¹⁰ Payer: *A megújuló*, 548.

Kulcsmotívum az új technológiák alkalmazása: az állandó azonosítók (DOI, ORCID), a szolgáltató platformok OAI-PMH aggregálhatósága elengedhetetlen.

A KUTATÓK TÁMOGATÁSA AZ OPEN ACCESS PUBLIKÁLÁS TERÉN

Mivel a technika által adott lehetőségeket sokféleképpen lehet használni, megjelentek a tudományos folyóiratkiadás vérszívó parazitái, a ragadozó folyóiratok (*predatory journals*). A könyvtári tájékoztatás feladata kell legyen a kutatók támogatása a publikálásra megfelelő folyóiratok kiválasztásában.

Az Open Access publikálás gyakorta közlési díj (Article Processing Charge, APC) fizetéséhez kötött.¹¹ A kutatók segítségre szorulnak a kiadói díjak és politikák között való kiigazodás, a közlési díjak és az esetleges ingyenes vagy csökkentett árú lehetőségek megtalálása, illetve a díjfizetést támogató alapok tekintetében. Nagy jelentősége van az elektronikus folyóiratok előfizetésének menedzselése szempontjából a kifizetett APC díjak összesítésének, nyilvántartásának. Ugyancsak könyvtári feladat az APC-k fizetésére fordított összegek nyilvántartása és ezen információk felhasználása az előfizetések biztosítása, a kiadókkal való tárgyalások során.

Nem csupán az OA esetében kell a kutatóknak publikációs tevékenységüket nyilvántartani és jelenteni. Ezek a feladatok általában megnövekedtek. Könyvtárosi támogatásra vagy feladatátvállalásra e téren is szükség van – de a publikációs nyilvántartás részei kell legyenek az egyes közlemények nyílt hozzáférésére vonatkozó információk is.

A kutatói támogatás esélyt ad a könyvtárak és könyvtárosok beágyazottságának növelésére, a kutatókkal való kapcsolatok erősítésére. Fontos, hogy a könyvtáros segítséget nyújtson az adminisztrációban (APC, kutatási adatok esetében az adatkezelési tervek – DMP – megírásában), de a kutatók elégedettségét még jobban növelheti, ha a fizetendő APC csökkentésére vagy elengedésére javasol lehetőséget a szakreferens.

DIGITALIZÁLÁS

A digitális formában nem elérhető tartalmak háttérbe szorulnak, mivel a szakirodalmi keresések szinte bármilyen témában találatok sokaságát eredményezik. Csak a nagyon céltudatos és tájékozott felhasználók jutnak el a cédulakatalógusokon – de még az OPAC-okon keresztül is –

¹¹ Guy: *Article*, 1.

a nyomtatott forrásokhoz. A kutatók a munkájukhoz legszükségesebb dokumentumokhoz minden bizonnyal megszerzik, a marginális fontosságú anyagok esetében azonban valószínűleg megelégednek a legkönnyebben elérhető – a világhálóról néhány kattintással letölthető – anyagokkal. A könyvtári hagyományos gyűjtemények digitalizálása növelheti az anyagok használatát, új, a webes felületeket használó olvasókat rekrutálhat.

A digitalizálási programok fókuszában a szakkönyvtárat működtető intézmény kiadványai és a szürke irodalom: könyvterjesztésbe nem kerülő dokumentumok kell, hogy álljanak (ilyenek a például a disszertációk). Fontos feladat a nyílt közzététel jogi lehetőségének megalapozása. Ebben alapvető szerepe van a kibocsájtó, kiadó intézmény ilyen irányú szabályozásának, a szerzői hozzájárulás megszerzésének, vagy legalább a szerzői nyilvánosság-korlátozás lehetősége biztosításának. Tájékoztatni kell a szerzőket a nagyobb nyilvánosság előnyeiről, és műveik letöltésének adatairól, amennyiben a technikai lehetőségek ezt lehetővé teszik.

A digitalizált anyagok közzétételének, megőrzésének a legjobb eszköze az intézményi repozitórium. Bármennyire is jól prezentálható egy pályázati keretben digitalizált anyagok bemutatására szolgáló webes lap, a megfelelő nyilvánosságot a repozitóriumi szoftverek által biztosított arathatóság biztosítja, a repozitóriumi – könyvtári – megőrzési kötelezettség pedig az egyetlen biztosíték, hogy a pályázati fenntartási időszak után is elérhető marad az anyag, évtizedes távlatban.

Fontos döntés a digitalizálási projektben a feldolgozás mélysége: kötet, vagy adott esetben cikk, tanulmány szinten való tárolás, metaadatok sémájának kialakítása. Az MTA KIK REAL repozitóriumi gyűjteményeiben az MTA kiadású folyóiratok kötetszinten kerültek feldolgozásra, a tartalomjegyzékek beemelése a kereshető metaadat-mezőbe a következő lépés, és a cikk szintű tárolás és metaadatolás csak a rendelkezésre álló erőforrások erejéig történik.

A szisztematikus digitalizálás mellett érdemes megfontolni az alkalmi digitalizálás – olvasói másolatkérés – eredményeinek repozitóriumi tárolását is.

A digitalizálásnak jelentős állományvédelmi szerepe is van. Nem tart örökké a nyomtatott dokumentum. Sokan érvelnek úgy, hogy mégiscsak tovább, mint a digitális. Ha ez igaz lehet is – azon dolgozunk, hogy ne így legyen – a könyvtári polcokon rengeteg olyan dokumentumot találunk sajnos, amelyeknél az utolsó órában vagyunk. A digitalizálás megmenti a menthetetlen anyagokat, és biztosítja azt, hogy a megmentendő, restaurálandó anyagok helyét köznapi használatban a digitális másolatok vegyék át.

KÖNYVTÁRKÖZI CSERE

Vajon lesz-e még könyvtárközi csere a jövőben? Az MTA KIK statisztikái szerint a csere volumene folyamatosan sorvad. Miért is cseréljünk nyomtatott dokumentumokat, ha szabadon hozzáférhetővé tehetjük ezeket a hálózaton? Különösen, ha a saját kiadványok kinyomtatására, postázására fordítható források elapadnak? A repozitóriumban közzétett digitális anyagok esetében mégiscsak hasznos lehet néhány cserekapcsolat kiépítése. Minden informatikai biztonsági intézkedés – biztonsági mentés – ellenére a több intézménybe, földrajzilag távol eső helyekre, különböző informatikai rendszerekbe elhelyezett digitális anyagok hosszú távú fennmaradásának valószínűsége nagyobb. Ugyanakkor a különböző repozitóriumok eltérő aggregációs kapcsolataik, szolgáltatásaik révén a láthatóságot is növelik. A különböző kópiák azonosságának felismerését a megfelelő azonosítók (DOI) alkalmazása segítheti elő.

MENNYIBE KERÜL A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS A KÖNYVTÁRAKNAK?

Első gondolatunk az lehet, hogy a nyílt hozzáférés ingyenes. Ha körüljárjuk a kérdést, a helyzet bonyolultabbnak mutatkozik. Először is: a nyílt hozzáférés megteremtését célzó mozgalom létrejöttének egyik oka a folyóirat-előfizetések költségeinek agresszív növekedése volt (folyóiratválság – *serials crisis*). Nem elégedhetünk meg kevesebbel, minthogy a folyóirat előfizetések költsége csökkenjen, a tudományos közösség számára kezelhetővé váljon. Természetesen az üzleti kiadók nem akarnak busás hasznukról lemondani, és ha nem tudják elkerülni, legalább saját elképzeléseik szerint kívánják a nyílt hozzáférést megvalósítani. A folyóirat-kiadásnak vannak költségei, ha ezeket nem az előfizetések útján fedezik, akkor a szerzőktől, a közléskor kell beszédni. Az újonnan indult nyílt hozzáférésű folyóiratok – mint a *PLoS One* – közlési díjai általában alacsonyabbak, realisabbak, mint a nagy hagyományos kiadókéi. Még ha a közlési díjakat sikerül is ésszerű szinten tartani, a kutatóknak ez is úgy jelentkezik, hogy ami eddig ingyenes volt, az ezután pénzbe kerül. A megtakarítás a könyvtárak előfizetésre fordított költségvetésében keletkezik. Ott megvan a szükséges pénz, csak át kell csoportosítani. Ennek a globális racionalitását a Max Planck Digital Library tanulmánya mutatta be.¹²

A nyílt hozzáférés arany útja – a kiadói – tehát pénzbe kerül, nem is kevésbe, de ez a pénz megtakarítható az előfizetési költségekből.

¹² Schimmer: *Disrupting*, 1.

A modell átalakítása jelentős erőfeszítést igényel, amelyből a könyvtáraknak is ki kell venniük a részüket. Célszerű olyan megoldásokat javasolni, amelyben a feladat náluk marad, ahol jelenleg az anyagi fedezet van.

A zöld – repozitóriumi – út és a könyvtárak kiadói tevékenysége olcsó, de természetesen nem ingyenes. A repozitórium és a folyóirat publikáló platform (pl. OJS) üzemeltetésének vannak számítástechnikai költségei (ezek csekélyek lehetnek, ha a könyvtár vagy az anyaintézménye rendelkezik informatikai háttérrel, szerverekkel) és bérköltségei – egy-két könyvtáros-informatikust és könyvtárost biztosítani kell a feladatra.

Az átképzés, az olvasók, kutatók tájékoztatása mind-mind pénzbe kerül. Azt kell szem előtt tartani, hogy a kereskedelmi kiadóknak fizetett horribilis előfizetési díjak csökkentésének célját és reményét adja a nyílt hozzáférés elterjesztése, itt bármilyen csekély megtakarítás bőségesen kell fedezze a felmerülő költségeket. Amennyiben a könyvtárak nem lépnek, a nagy kereskedelmi kiadók anyagi szorítása megfojt minden nem tőlük eredő innovációt, és a tudományos kommunikáció lehetőségeinek teljesebb kibontásának, a költségek csökkentésének esélyéről lemondanak.

Mint láhattuk, a könyvtárak többféle szerepben is résztvevői a nyílt hozzáférésű tudományos tartalmak kezelésének: mint létrehozók, szolgáltatók, támogatók, közvetítők és népszerűsítők. A fentebb felsorolt tevékenységek a kiszolgált olvasói, kutatói közösség számára nem kell elkülönüljenek: épp ellenkezőleg, a felhasználók számára lehetővé kell tenni, hogy a munkájukra koncentráljanak, a könyvtári szolgáltatások mindinkább illeszkedjenek a munkamenetükbe. A könyvtár egyes informatikai rendszerei, szolgáltatásai, dokumentumai kapcsolódjanak egymáshoz, az olvasónak ne kelljen feltétlenül tudnia a számára felkínált dokumentum tárolási helyét, csak azt, mit csinálhat vele (másolhatja-e, megoszthatja-e, felhasználhatja-e az ábrákat?), a rendszer támogassa a kutatói munkameneteket (legyen minél egyszerűbben használható összeköttetés a különböző könyvtári informatikai rendszerek között).

A tudományos kommunikáció átalakulása kihívás és lehetőség egyszerre. Fel kell nőjünk a feladathoz, és élnünk kell a lehetőségekkel.

IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Ayris, Paul: *UCL Library Services: Developing the 21st-century Research Library*. 2017. <https://lekythos.library.uct.ac.za/bitstream/handle/10797/22746/librep002.pdf?sequence=8&isAllowed=y>
- Bibliographic Services Task Force, 2005: Rethinking How We Provide Bibliographic Services for the University of California*. <https://libraries.universityofcalifornia.edu/groups/files/bstf/docs/Final.pdf>
- Guy, Marieke – Holl András: *Briefing Paper. Article Processing Charges*. PASTEUR4OA, 2015. <http://real.mtak.hu/30112/>
- Holl András: *REAL, az MTA Könyvtárának repozitóriuma – úton a minősített repozitórium felé*. NETWORKSHOP, 2012. <http://real.mtak.hu/2999/>
- Holl András: *Újragondolt repozitóriumok*. Agria Média 2017. Eger, Líceum Kiadó. 104–109.
- Holl András – Bilicsi Erika: ORCID – egy újabb szerzői azonosító tudományos közleményekhez. *Könyvtári Figyelő*, 63, 3. 346–350. <http://real.mtak.hu/65517/>
- Karácsony Gyöngyi – Görögh Edit: *An iDEa to Utilise Repository Content in Innovative Ways*. LIBER, 2015. Poster session I. <http://www.liber2015.org.uk/wp-content/uploads/2015/03/7.-An-iDEa-to-Utilise-Repository-Content-in-Innovative-Ways.pptx>
- Payer Barbara: A megújuló online folyóirat-kiadás. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 64 (11). 548–559. <http://real.mtak.hu/70283/>
- Schimmer, Ralf – Geschuhn, Kai Karin – Vogler, Andreas: *Disrupting the subscription journals business model for the necessary large-scale transformation to open access*. MDPL. <http://dx.doi.org/10.17617/1.3>
- Singh Chawla, Dalmeeth: *Unpaywall finds free versions of paywalled papers*. Nature. DOI:10.1038/nature.2017.21765
- Vaughan, Jason: *Investigations into library web scale discovery services*. Information Technology and Libraries American Library Association, 2011. https://digitalscholarship.unlv.edu/lib_articles/44
- Vázquez Tapia, Rosalina – Razo Rodriguez, Antonio Felipe: *Federated Networks of Open Access Repositories in Mexico and Latin America*. OR2015. http://program.or2015.net/vazquez_tapia-federated_networks_of_open_access_repositories_in_mexico_and_latin_america-212_a.pdf